

A szerzetesrendek szétszóratása Romániában¹

Bánkuti Gábor

A vasfüggönytől keletre létrejött diktatúrák tipizálható jellegzetességeik mellett is a szovjet modellhez és egymáshoz képest is különböző változatok.² Az ateista államrezon közös nevezőjén túl az egyházakkal kapcsolatos intézkedések terén sincs olyan „szovjet modell”, melyet ezekben az országokban maradéktalanul utánoztak volna. Bár mindegyik rendszert a Szovjetunió gyakorlata ihlette, a helyi kommunista pártok egyházpolitikája mégis egyedi – felekezetek és régiók között is különféle – jellegzetességeket mutat. A minta adaptálása országonként más belső adottságok és külső kényszerek függvényében alakult, a külső hatások a recepció és a mutáció kettősségével épültek a lokális kontextusokba. Általános jellemző, hogy a diktatórikus államszervezés logikája nem tűrt meg olyan közösségeket, melyek szervezetileg és szellemi alapállásukat tekintve függetlenek voltak. Rendkívül változatosak voltak viszont az alkalmazott eszközök és még mozaikosabb – hely- és szituációfüggő – az eredmény. A következőkben a Romániában működő szerzetesrendek sorsát a romániai kommunista egyházpolitika sajátosságainak összefüggésében igyekszem bemutatni.³ A helyi milió szerepét tudatosító elemzés a megszokottól eltérő valóságra irányítja a figyelmünket, és olyan nézőpontot kínál, mely láthatóvá teszi a „nemzeti kánon” által figyelmen kívül hagyott kapcsolatokat és szerkezeti sajátosságokat. Segítségével a korábbi hipotéziseket is tesztelhetjük, s így különbséget tehetünk egy probléma helyi és általános vonatkozásai között.

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. Itt szeretnék köszönetet mondani Bandi Istvánnak, Nagy Mihály Zoltánnak és Csendes Lászlónak a kutatás során nyújtott önzetlen segítségükért! Jelen tanulmány a romániai jezsuiták 20. századi történetét feldolgozó, hamarosan megjelenő kismonográfia kutatásainak hozadéka.

² JANOS, ANDREW C.: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Bp., 2003. 33–34. p. Egyháztörténeti vonatkozásban alapvető: RAMET, SABRINA P.: Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Changes in East-Central Europe and Russia. Durham, 1998. Módszertani szempontból és Románia vonatkozásában is nagyon inspiráló: TRENCSENYI BALÁZS: A történelem réműlete. Eszmetörténeti vázlat a két világháború közötti kelet-európai nemzetkarakterológiai vitákról. In: A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Bp., 2004. 199–224. p.

³ A romániai szerzetesrendek elleni intézkedéseket és a téma legfontosabb adatait ismerteti: BOZGAN, OVIDIU: Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951). In: *Revista istorică*, 2002. 1–2. 91–119. p. (továbbiakban: BOZGAN, 2002.)

Egyházpolitika a kommunista Romániában

Romániában az egyház és az állam szétválasztását hangoztató szekularista modell helyett a kapcsolatokat az állami ellenőrzés igénye határozta meg, az egyes vallási közösségek megítélése és a velük kapcsolatos intézkedések együttműködési hajlandóságuk szerint alakultak. Az állam és az egyház kapcsolatának új korszakát az együttműködés jelszavával beharangozó retorika a partnerség feltételül már kezdetől és alig burkoltan az állami gondnokság elismerését szabta. Az egyházpolitika e fő törekvése az ortodox egyház esetében, átmeneti zavarok után,⁴ a Moszkvai Patriarchátus tevékeny közreműködésével célhoz ért: az 1948. június 6-án fényes ceremónia keretében beiktatott Justinian pátriárka már Constantin I. Parhontól, a Nagy Nemzetgyűlés elnökétől vette át pásztorbotját, a vallási hatalom jelképét. Beszédében Parhon kiemelte, hogy „a vallási élet elválaszthatatlanul kötődik a román demokráciához és [...] az államnak és az egyháznak segíteniük kell egymást”. Az ortodoxia és az állam közötti együttműködés olyan mintát és hivatkozási alapot teremtett, mely úgy demonstrálta a vallás szabadságát, hogy egyúttal munícióul szolgált az együttműködéstől tartózkodó felekezetek „reakciósként” való megbélyegzéséhez. A Moszkvához, a keleti vallási világközpontozó fűző kapcsolatok a Vatikán elleni szölamokat termékenyítették, és a román görög katolikusok sorsát is előrevetítették.

A világi hatalommal való kooperáció lehetőségét vagy lehetetlenségét a hitbéli meggyőződés mellett a társadalmi, etnikai- és felekezeti összefonódások, tradíciók által formált kapcsolatok alakították, az egyházakkal szembeni fellépést az etnikai-felekezeti viszonyok összetettsége is differenciálta tette.

A görög katolikusok számára már 1945-től kezdve aggasztó perspektívát jelentett a szovjet befolyással együtt járó keleti kapcsolat. Az orosz ortodoxia hegemon törekvéseivel és annak politikai allúzióival a román ortodoxok sem azonosultak maradéktalanul. Ebben a helyzetben a románok vallási egyesítésének egy különleges, a szovjet beavatkozást kizáró alternatívája is felmerült. A Maniu-féle Parasztpárt görög katolikus értelmiségi körei egy patriarchátus létrehozását helyezték kilátásba az ortodox és az unitus románok részére a pápa fennhatósága alatt. Hogy e felvetésben mennyiben játszott szerepet az uniós várakozások továbbélése és mennyiben egy közös, bolsevikellenes álláspont, az nem világos, az viszont Cristian Vasile kutatásaiból tudható, hogy Nikodim pátriárka 1945-ben többször is találkozott Cisar bukaresti érsekkel, és hogy megbeszéléseiken egyikük sem tanúsított nagy lelkesedést a Szovjetunió politikája iránt. Számos olyan ortodox előljáró és egyszerű hívő vélekedett úgy ezekben az években Romániában, hogy a román nép egységére és karakterére az ateista kommunizmus sokkal komolyabb veszélyt jelent,

⁴ Az 1948. február 27-én elhunyt Nikodim, román pátriárka kezdetben tartózkodóan viselkedett a kommunisták előretörésével szemben. Ld. erről: LUCIAN N. LEUSTEAN: Ortodoxia és állam. A kommunizmus építése a Román Népköztársaságban (1948–1949). In: *Pro Minoritate*, 2007. Ősz–Tél, 91–92. p. (továbbiakban: LEUSTEAN, 2007.)

mint a felekezeti megosztottság.⁵ Mintegy három évnyi bizonytalanság után teremtődött meg az a helyzet, melyben végül maradéktalanul egybeestek a Szovjetunió, a Moszkvai Patriarchátus, a román ortodox egyház és a román állam céljai. Ahogy a téma jeles kutatója, Lucian N. Leustan fogalmaz: „1947-et követően, amikor már teljes politikai hatalomhoz jutottak, a kommunisták a román ortodox egyházat úgy tekintették, mint a teljes ortodox közösség részét, mely elősegítheti Románia jó kapcsolatát a Szovjetunióval, valamint segíthet a tömegekre erőltetni a kommunizmust”.⁶ Moszkva támogatása és az állami apparátus asszisztálása mellett a görögkeletiek részéről olyan nyomás nehezedett a román unitusokra, mely önazonosságuk mindkét pillérét kikezdte. A Rómához való hűség okán a hazaárulás, a román nemzet árulóinak bélyegét viselték. Idegen testként, a katolikus egyház további terjeszkedését a pravoszlávok kárára elősegítő természetellenes formációként, enyhébb esetben a jezsuiták áldozataiként tekintettek rájuk.

A görög katolikus egyház „visszatérése” az ortodoxiába a gyakorlatban egyet jelentett e sajátos identitású, egyedi jellemzőkkel bíró közösség brutális felszámolásával. Az intézkedés a román kommunisták számára nem csak a „Vatikán elleni harc” programjának első meghatározó állomása, „nem csak az imperializmusra mért csapás” volt, „hanem a románok egységes nemzeti vallásának megteremtése is”.⁷

Az egyház elleni támadás referenciapontjait a rendszer egyházügyi rendelkezései jelölik. Logikai láncolatuk Romániában (is) átgondolt stratégiát sejtet.⁸ A jogszabályok által közvetített norma formális értelemben a közjó szekuláris értelmezését tükrözi, érvényesítésében jozefinista (és nem szeparációs) modellt követ, a korlátozásokat – az oktrojált társadalomépítés jegyében – az ember felszabadításának eszméjére hivatkozva indokolja. E jogi homlokzat elemeinek szövegszerű, a jogállamiság attribútumaiból kiinduló elemzése könnyen félrevezethet, tekintve, hogy az általános jogtalanság közepette végbemenő folyamatok kritikai megragadására törekszünk. Ezzel együtt a jogi környezet formális

⁵ VASILE, CRISTIAN: Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist. București, 2003. 79–103. p. (továbbiakban: VASILE, 2003.) A témáról ld. még: UŐ: Atitudinile clericilor ortodocși și catolici față de URSS și față de regimul de tip sovietic (1944–1948). In: Biserică, putere, societate. Studii și documente. Red.: Bozgan, Ovidiu. București, 2001. 155–182. p. (továbbiakban: BOZGAN, 2001.)

⁶ LEUSTEAN, 2007. 89. p.

⁷ A beolvasztás folyamatát részletesen elemzi: VASILE, 2003. 103–212. p. Luka László (Vasile Luka), a Román Munkáspárt Titkársága 1948. november 25-i ülésén elhangzott véleményét idézi: CSENDES LÁSZLÓ: Párbeszéd a börtönben. Gheorge Gheorgiu-Dej második kormányának viszonyulása a Római Katolikus Egyházhoz. In: Állam és Egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között. Intézmények és módszerek. Szerk.: Nagy Mihály Zoltán – Zombori István. Bp., 2014. 52. p. (továbbiakban: NAGY-ZOMBORI, 2014.)

⁸ Az egyház elleni intézkedések részletes, dokumentumokkal adatolt, az egyház belső viszonyait is bemutató leírását ld.: TEMPFLI IMRE: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora, 1892–1966. Bp., 2002. (továbbiakban: TEMPFLI, 2002.) 97–263. p.

keretként mégiscsak kulcsokat ad a kampány logikájának és céljainak megértéséhez.

Az intézkedések sorát a Román Népköztársaság 1948. április 13-án megjelent alkotmánya nyitotta, mely megszüntette a felekezetek iskolafenntartói jogát. A törvényt az augusztus 3-án megjelent tanügyi reformrendelet egészítette ki, mely a tanítás jogát kizárólag állami jogként, jellegét laikusként határozta meg, és amelynek értelmében minden felekezeti és magániskola az állam tulajdonába került.⁹ Ezzel párhuzamosan, nem éppen rendezett módon és az akciót már a rendelkezés előtt megkezdve, a Közoktatási Minisztérium elfoglalta a tanügyi célokat szolgáló egyházi-, szerzetesi- és vallási közösségek ingó- és ingatlan javait. A kilakoltatott szerzeteseket és apácákat kolostorokba csoportosították át. 1948. július 17-én a román kormány egyoldalúan felmondja a Vatikánnal 1927. május 10-én kötött Konkordátumot. Augusztus 4-én a kormány kiadta a „vallási felekezetek általános rendszerére vonatkozó” törvényerejű rendeletet, amely megmaradt az egyház és az állam közötti kapcsolat lényegeként a kommunista periódus alatt.¹⁰ Az intézkedés a térség országait jellemző szeparációs modelltől eltérően – a felekezetek működését állami jóváhagyáshoz kötött működési statútum összeállításához kötve – az egyházakat formálisan is az állam hatásköre alá rendelte. A rendelet feltételei mellett csak két latin és két görög szertartású egyházmegye működésként, a 41. cikkely minden külföldről gyakorolt közvetlen joghatóságot tiltott, a gyakorlatban a pápai primátus érvényesülését iktatva ki. Ezzel az egyházi törvénykönyvvel és a hagyományokkal teljesen ellentétes feltételeket támasztott, és létében kérdőjelezte meg a katolikus egyházat. Így a 14 jóváhagyott vallásfelekezettől eltérően a katolikus egyház jóváhagyott működési szabályzat nélkül, megtúrt egyházként működött 1990-ig. A felekezetváltás kérdését szabályozó 37. paragrafus háttérben már a görög katolikus egyház fölszámolásának szándéka húzódott meg. 1948. október 21-én, Gyulafehérváron, az Unitus Egyház születésének 250. évfordulóján, Justinian pátriárka kikiáltja az egyesülést, azaz a Román Ortodox egyház bekebelezését az unitus egyházat. A görög katolikus felekezet megszűnését 1948. december 1-én, Románia nemzeti ünnepén kormányrendelet rögzítette. A rendelet értelmében az „ezen szervezetéhez tartozó ingó és ingatlan vagyont, a volt parókiák kivételével az állam tulajdonába kerül. Ezen javakról egy miniszterközi bizottság (vallásügy, pénzügy, belügy, mezőgazdasági, közoktatási) fog határozni, mely ezen javakat odaítélheti az ortodox egyháznak.”¹¹ A következő években 7 görög katolikus püspök hal meg börtönben. 1949. június 21-én letartóztatják Márton Áront, 5 nappal később pedig Anton Durcovici jászvásári püspököt. A Szentsek 1948. június 29-én kelt, O'Hara nunciatúrai régens által október

⁹ Decret nr. 176 din 2 august 1948 pentru trecerea în proprietatea Statului a Bunurilor bisericilor congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional. In: *Monitorul Oficial*, nr. 177 din 3 august 1948.

¹⁰ Decret Nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase. In: *Monitorul Oficial* nr. 178 din 4 august 1948.

¹¹ Decret nr. 358 din 2 decembrie 1948 pentru stabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic. In: *Buletinul Oficial* nr. 281 din 2 decembrie 1948.

26-án életbe léptetett *Nominatio substitutorum* dekrétuma értelmében az akadályoztatott püspökök feladatait az egyház belső ügyeiben titokban kinevezett, állami elismerésre nem szoruló helyettes ordináriusok (ordinarius substitutus) veszik át.¹² A *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 1949. augusztus 1-én közli a Minisztertanács 1949. július 29-én kelt, 810. számú határozatát 15 katolikus szerzetesrend működésének betiltásáról.¹³ 1950 tavaszán Romániában is megkezdődik a papi békemozgalom szervezése. Az első alkalommal 1950. április 27-én Marosvásárhelyen tartott gyűlés vezetőjét, Ágotha Endre nyáradselyei plébánost a Szent Officium kerülendő kiközösítettnek (excommunicatus vitandus) nyilvánítja, a résztvevőket kiközösítéssel fenyegette meg. A román külügyminisztérium 1950. július 4-én kiutasítja az országból a bukaresti nunciatúra régensét, Gerard Patrik O'Hara-t.

A bukaresti hatóságok magatartása a katolikus egyház vonatkozásában – összehasonlítva a szovjet befolyás alá került országokkal – drámai hatású volt. Márton Áron és Anton Durcovici letartóztatásával megszűnt a Szentszék által kinevezett nyilvános hierarchia, az egyházmegyék állam általi felszámolása szintén egyedi jellegzetesség. A bukaresti vezetés a római katolikus szerzetesség elnyomása terén is „úttörőnek” számított. A férfi szerzetesrendek erőszakos felszámolása Csehszlovákiában 1950. április 13-áról 14-re virradó éjszaka az úgynevezett K-akcióval vette kezdetét.¹⁴ A több hullámban végrehajtott akció májusig 28 rend 2376 tagját érintette. A szerzetesek gyűjtőkolostorokba és internáló kolostorokba tömörítését 1950 márciusában nagyszabású kirakatper előzte meg.¹⁵ A több mint 8000 csehszlovákiai apáca a következő évben jutott hasonló sorsra. Magyarországon a szerzetesek elleni fellépés önmagában is nagy horderejű lépésként annak a politikai játszmának volt része, amely a magyar püspöki kar ellenállásának megtörésére irányult. 1950. június 9. és augusztus 1. között több hullámban mintegy 3000 szerzetest hurcoltak el rendházaikból, és zsúfoltak össze kényszertartózkodási helyeken. A szerzetesrendek működési engedélyét az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet vonta meg, melyet 1950. szeptember 7-én hirdettek ki. Az

¹² A rendelkezést és a hozzá kapcsolódó rendkívüli felhatalmazásokat közli: TEMPFLI, 2002. 963–969. p.

¹³ Hotărâre nr. 810 din 29 iulie 1949 privind interzicerea functionarii pe întreg teritoriul al Republicii Populare Române, a mai multor formațiuni și organizațiuni, ce formează diferite ordine și congregațiuni romano-catolice. In: *Buletinul Oficial* nr. 51 din 29 iulie 1949.

¹⁴ A csehszlovákiai szerzetesek kitelepítéséről alapvető munka: DUBOVSKÝ, JÁN: Akcia kláštorů. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949 –1952. Martin, 1998.; A K-akció összefoglalását ld.: DUBOVSKÝ, PATRIK: Akcia kláštorů. In: *Pamät' národa*, 2005. 3. sz. 73–78. p. A szerzetesrendek működésének korlátozását vagy tiltását semmiféle jogszabály vagy rendelet nem rögzítette Csehszlovákiában.

¹⁵ A per egyik fővádlottja Frantisek Šilhan jezsuita tartományfőnök volt, akit 25 évre ítélték. KAPLAN, KAREL: Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1952. München, 1990. 101–104. p.

intézkedés 23 férfi szerzetesrend 2582 tagját és 40 női rend közel 9000 apácáját érintette.¹⁶

A romániai szerzetesrendek

Romániában 1919-ben 1327, tíz évvel később 1517 római katolikus szerzetes működött. Ez utóbbi időpontban a 310 szerzetest 44 rendházban, az 1207 apácát 72 rendházban tartották nyilván. A római katolikus szerzetesség zöme az etnikai és felekezeti adottságoknak megfelelően Erdélyben és a Bánátban működött, nagy részük magyar volt, akik közül sokan a trianoni Magyarország területén születtek, az apácák között igen nagy számban voltak a német származásúak. A szerzetesek legnépesebb csoportját a Miasszonyunkról nevezett Iskolanővérek alkották, a férfi rendek közül a ferencesek voltak meghatározóak, obszerváns és minorita águk együttesen a férfi szerzetesek majd kétharmadát számlálta.¹⁷ A két világháború között a szerzetesi hivatások száma dinamikusan növekedett. Az állami statisztikák szerint 1948-ban 25 római katolikus szerzetesrend és kongregáció működött a konkordátum adta keretek közt, 2400 főnyi létszámmal, köztük 480 férfi szerzetessel.¹⁸

Az első világháborúig Nagy-Románia területén egyetlen görög katolikus szerzetesrend, a Bazilita működött. Központjuk a Szatmár megyei Bikszádon volt, itt nyílt meg 1924-től a rend noviciátusa is. A román provincia létszáma az első bécsi döntés után, 1942-ben 30 fő, 1946-ban 72 fő volt, 1948-ban, szétszórásuk előtt, 93 szerzetespapot és testvért számlált.¹⁹ Az asszumpcionista 1923-ban Vasile Suciú gyulafehérvárfogarasi metropolita közreműködésével telepedtek le az országban, ahogy Suciú érsek hozta létre 1921-ben a legnépesebb női közösséggé fejlődő, elsősorban az oktatás és a szociális munka területén aktív Maicii Domnului kongregációt (CMD, Congregația Surorilor Maicii Domnului) is. A kolozsvári székhelyű rendnek 1948-ban 253 tagja volt. Mindent összevetve a görög katolikus egyház 1948-ban bekövetkezett felszámolásakor a hatóságok összesen 118 görög katolikus szerzetest tartottak nyilván 9 kolostorban, és 313 apácát 13 kolostorban.²⁰

A különféle kimutatások összevetése alapján a téma jeles kutatója, Ovidiu Bozgan a 25 romániai római katolikus szerzetesrend létszámát 1948

¹⁶ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992.* Kronológia. Bp., 1993. 293. p.

¹⁷ FRITZ LÁSZLÓ: *Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve.* In: *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1918–1929.* I. évf. (Erdélyi Honismereti Könyvtár) Szerk.: Sulyok István – Fritz László. Kolozsvár, 1930. 49. p.

¹⁸ A Vallásügyi Minisztérium statisztikai adatait közli BOZGAN, 2002. 102–103. p. A jezsuiták két világháború közötti történetéről ld.: BÁNKUTI GÁBOR: *Egyház és társadalom interakciói Romániában a 20. század első felében. A jezsuiták példája.* In: *Az Egyház társadalma – a társadalom egyháza. Egyház és társadalom Közép-és Kelet-Európában a 20. században.* Szerk.: BÁNKUTI GÁBOR – NAGY MIHÁLY ZOLTÁN. Pécs, 2015. 101–135. p.

¹⁹ *Catalogus Ordinii STI Basilii Magni Provinciae Romenae SS. AA. Petri et Pauli anno 1946.* 21. p. A romániai görög katolikus szerzetesrendek és kongregációk történetéről vázlatos áttekintést ad: BOZGAN, 2002. 91–93. p.

²⁰ BOZGAN, 2002. 93. p.

januárjában nagyjából 2500 főre teszi. A közel félezer szerzetes 81, a több mint kétezer apáca 134 kolostorban, illetve rendházban élt ekkor.²¹ A rendek tevékenysége széleskörű intézményes bázist jelenített meg, hivatalos adatok szerint a második világháborút követő első évben a szerzetesek 499 különféle iskolát, 15 kórházat és 22 árvaházat tartottak fenn, ezen felül más egyházmegyei intézményben is tevékenykedtek. Akárhogy is, a rendszer úgy vélte, hogy a szerzetesek és apácák száma veszélyesen magas a katolikusok arányához képest, kiknek száma az 1947. decemberi népszámláláskor 989.006 volt. Összehasonlításként a Román Ortodox Egyház ugyanekkor 10.609.989 hívőt, köztük 5526 szerzetest (1658 férfi és 3868 nő) számlált.²² Az ortodox és a katolikus szerzetesek eltérő megítélése elsősorban eltérő szerzetesi életütemükből fakadt. A kultuszárca egy illetékese ezt 1948-ban úgy látta, hogy bár mindkét felekezetre jellemzőek a reakciós gondolatok, de az ortodoxok „le vannak maradva mint szervezkedés”. A katolikusok egy „fegyelmezett hadsereg”, amely „csak az imperialista Vatikánnak van alárendelve”. Az ortodoxokat az állam képes kontrollálni, a katolikusok viszont egy „fanatikus szervezet, melyet a határon túlról vezetnek. Ebből kifolyólag képesek megszervezni az egész román reakció reményeit, mely a két tábor (nyugat-kelet) összeütközésére alapszik”.²³

A szerzetesek egyre zaklatottabb életében az oktatási minisztérium 1948. augusztus 3-án megjelent, a Hivatalos Közlöny 177. számában közölt, az „iskolai reformról” és az „egyházi személyek, közösségek és kongregációk közoktatással kapcsolatos javainak állami átvétele tárgyában” hozott 1948. augusztus 2-i, 175. és 176. számú rendelete teremtett radikálisan új helyzetet.

A rendelet értelmében a tanítás joga kizárólag az államot illeti meg, és ennek következtében minden felekezeti és magániskola az állam tulajdonába megy át. A 176. rendelet értelmében minden, az oktatási intézményekhez kapcsolódó célvagyonnal és az intézményi személyzet céljait szolgáló, a kiegészítő személyzet tartózkodási helyét is érintő helyekkel együtt. Tekintve, hogy a rendházak általában az érintett intézményekkel voltak egybeépítve, a következmények a jogszabály rigorózus értelmezése esetén is előre láthatóak voltak. Az állami tulajdonba került ingó és ingatlan javakat a rendelet megyénkénti bontásban, 30 oldalon keresztül közölte.

Bár a Kultuszminisztérium az érintettek vagyonát korábban láthatóan aprólékosan felmérte, az átvétel mégis kaotikusan, visszaélésektől kísérvé történt. Egyrészt az intézmények elfoglalása már a rendelet kiadását megelőző hetekben elkezdődött, másrészt a végrehajtás során a kisajátított épületek listáján nem szereplő ingatlanokat is lefoglaltak. „Jött az államosítás, igazi román módon: senki nem tudott semmit, még a minisztériumban sem” – emlékezett az eseményekre Kádár József, a máramarosszigeti piarista gimnázium utolsó igazgatója több évtized

²¹ BOZGAN, OVIDIU: Rezistență, represiune, destindere iluzorie: Biserica romano-catolică în România comunistă. In: *Dosarele istoriei*, 2003. Nr. 9. 42. p.

²² BOZGAN, 2002. 102. p. 14. sz. jegyz.

²³ Uo. 102. p.

távlatából.²⁴ Írott malaszt maradt a rendelet 3. paragrafusa is, mely szerint azon javakat, „melyek kimondottan az egyházi szolgálathoz szükségesek, visszaszolgáltatók az érintett kultusznak”. Sőt, miután 1948 novemberében az egészségügyi intézmények államosítása is megtörtént, a Kultuszminisztérium arra utasította a rendek vezetőit, hogy a közintézményekből eltávolított szerzeteseket az állam által kijelölt épületeikbe vonják össze, holott a kolostorok elhagyása és az átcsoportosítás a 176-os rendeletben szóba sem került, és alapvető ellentétben állt az alkotmány és a kultusztvény által is garantált vallásszabadsággal. A tanító rendek és kongregációk szerzeteseinek összegyűjtése az illetékes szervek logisztikai alulvezéreltsége következtében szintén nem ment zökkenőmentesen, a gyűjtőhelyül kijelölt épületeket olykor már más helyi közigazgatási intézmények foglalták el. A szerzetesek mindennapjait a kiszámíthatatlanság és a bizonytalanság állandósuló légköre határozta meg.

A szerzetesrendek szétszórátása

Mindeközben gőzerővel folytak a görög katolikusok elleni intézkedések. Szerzetesi központjaik felszámolása 1948 októberében vette kezdetét. Október 19-én a bikszádi és a többi bazilita kolostort (Füzesmikola, Majszin, Obrázsa, Felsőszilvás/Prislop), a görög rítusú jezsuiták totesdi rendházát, az asszumpcionistaikat (Belényes, Balázsfalva, Bukarest) a ferencesek (Drágcséke, Nagyvárad és Bukarest), és a keresztény iskolatestvérek (Nagyvárad, Balázsfalva, Bukarest) házaikat foglalták el, többeket letartóztattak vagy hazaküldtek. Ugyanez a sors várt a szerzetesnővérekre is.²⁵

A munkaterületüktől megfosztott római katolikus szerzetesek sorsa 1949 márciusában fordult a végkifejlet felé, immár a vikáriusokkal folytatott Statutum tárgyalások és a felszámolt görög katolikus egyház papjainak további működésével összefüggésben. A belügyminisztérium március 25-ei vezetőségi ülésén Teohari Georgescu miniszter referált a témáról: „a katolikus probléma napról napra egyre akutabb, a papok és szerzetesek politikája miatt, akik a pápa és az angol-amerikai imperializmus ügynökei. [...] A kolostorok lettek a népi demokrácia elleni összeesküvés, izgatás és uszítás gócpontjai”. A miniszterhelyettes – Szekuritáte vezér Gheorghe Pintilie ezért azt a megbízást kapta, hogy Stanciu Stoian kultuszminiszterrel és Justinian pátriárkával együtt készítsen listát azokról a kolostorokról, ahová a római katolikus

²⁴ Kádár József önéletrajzi visszaemlékezése, 1984. In: Üzenetek a máramarosi végekről. Kádár József piarista beszámolóí és emlékezései (1945–1992). Szerk.: KOLTAI ANDRÁS – OROSZ KRISZTOFER LEVENTE. Bp.–Máramarossziget, 2014. (továbbiakban: KOLTAI–OROSZ, 2014.) 64. p.

²⁵ 1948 őszén a balázsfalvi Maicii Domnului kongregációs nővérei Moldvába, egy Vrancea megyei kolostorba lettek átszállítva. Egy évvel később 1949 őszén mindenkit a családjához küldenek vissza, mert nem sikerült áttéríteni őket az ortodoxiára. KOM, ANDRÉ: Unificarea Bisericii Unite cu Biserica Ortodoxă Română în 1948. In: Studii de Istoria Bisericii. Red.: BOZGAN, OVIDIU. București, 2000. 100. p. A tanulmány a felszámolt ferences rendházak között említi még Szaniszlót (Sanislău), de ott sem ekkor, sem korábban nem éltek ferencesek.

szerzeteseket gyűjtik majd össze.²⁶ Az életterüktől megfosztott szerzetesek az állam szempontjából haszontalanná lettek, ezzel a jozefinista kauzális logika értelmében létük jogosultsága kérdőjeleződött meg: ellehetetlenítésük lett felszámolásuk okszerű indoka.

A Romániában működő 25 római katolikus szerzetesrend közül a Minisztertanács 1949. július 29-én kelt, a *Hivatalos Közlöny* 1949. augusztus 1-én közölt 810. számú határozata tizenöt – az államosítások előtt oktatással és betegápolással foglalkozó – rend működésének betiltásáról döntött.²⁷ Az érintett 12 női – az orsolyiták, az uniós orsolyiták, az angolkisasszonyok, a Notre Dame de Sion Nővérek, a Szatmári Irgalmas Nővérek, az Irgalmas Nővérek Páli Szent Vince Szeretleányai, a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek, a Ferences Szegénygondozó Nővérek, a segítőnővérek, a Congregației Surorilor Franciscane del Giglio (Gigliói Ferences Nővérek Kongregációja), a Congregației Surorilor Benedictine de Sancta Lioba (Szent Lioba Benedekrendi Nővérek Kongregációja), a Congregației Surorilor Sărace de Sfânta Familie (Szent Családról Nevezett Mellersdorfi Szegény Ferences Nővérek Kongregációja) – és 3 férfi rend – a piaristák (32 fő), a mercedáriusok (10 fő) és a Keresztény Iskolatestvérek (38) – 1960 tagot számlált.²⁸ Pasztorális jellegű tevékenységük miatt a rendelet nem nevesítette a jezsuitákat (29), a ferenceseket [kapucinusok (21), a minoritákat (33), az obszervánsokat (181), a konventuális minoritákat (83)], a szalvatoriánusokat (21), a premontreieket (12), a kapucinusokat (21), a mechitaristákat (1), a bencéseket (1) és a lazaristákat (15).²⁹ Utóbbiak sorsa szempontjából bizonytalanságot okozott, hogy a rendelet első paragrafusának utolsó bekezdése szerint „hasonlóképp nem fognak működni a fel nem sorolt rendeken túl azok a rendek, melyek oktatási, betegellátási és szociális ellátással foglalkoztak”.

Az érintett rendtagok a következő lehetőségek között választhattak: munkát vállalnak, hazamennek családjukhoz, külföldre távoznak vagy „klauzúrába” vonulnak. Valójában csak az utóbbival élhettek, ami a

²⁶ DOBEȘ-FÜRTÖS, ANDREA: „Nebun pentru Hristos” Soarta unui părinte ieziuit în timpul regimului comunist. Otto Canisius Farrenkopf (1888 –1967). In: *Pro Memoria. Revistă de istorie ecleziastică*, 2011–2012. Nr. 10–11. (továbbiakban: DOBEȘ-FÜRTÖS, 2011–2012.) 248. p. Egy 1949 áprilisában kelt jelentés a romániai katolikus és a továbbra is kitartó görög katolikus szerzetesek számát 2200-ra becsülte 28 rendből és kongregációból. A dokumentum szerint közülük 1700 szerzetes 50 monostorban él, a többi 500 az országot járja a nunciatúra utasításainak megfelelően.

²⁷ *Buletinul Oficial* nr. 1949. 51. sz. 332–333. p.

²⁸ BOZGAN, OVIDIU: Nunțiatura Apostolică din România în anii 1948–1950. In: *Biserică, putere, societate. Studii și documente*. Red.: BOZGAN, OVIDIU. București, 2001. 146. p. Egy 1949. szeptember 9-én kelt beszámoló szerint a rendelet 1551 személyt érintett. Ezek közül 1072 személy igényelte, hogy visszatérjen a családjához, 258 civil területen dolgozna, 62 külföldre távozna, 159 pedig a vallási élet folytatása mellett döntött. A 65 férfi szerzetesből 36-an plébániát igényeltek. Uo. 148. p. 36. jegyz.

²⁹ A rendek elhelyezkedéséről és vezetőiről ld.: BOZGAN, 2002. 107–118. p. A rendi létszámok a Kultuszminisztérium 1949-es adatai.

gyakorlatban „gettósítást” jelentett.³⁰ A rendelet erre a lehetőségre a szerzetesek számára a bukaresti érsekséget és a gyulafehérvári püspökséget, az apácáknak Mária-Radnát és a bukaresti Popești-Leordenit jelölte ki. A már korábban egyházmegyei státusba felvettek elkerülhették a koncentrációt. A betegápolók tovább dolgozhattak, de nem viselhettek szerzetesi ruhát. Döntésükről a szerzeteseknek tíz napon belül kellett értesíteniük a kultuszminisztériumot. Az intézkedéssel kapcsolatos feladatok végrehajtásáért a kultusz- és a belügyminiszter felelt, akiket a rendelet a „határozatból adódó bármilyen ügyek megoldására” hatalmazott fel. Az események hatására többen aposztáltak, a feloszlott rendek tagjai szétszóródtak az országban.

Nem alakult különül a rendelet által nem érintett rendek sorsa sem. Sőt, jogi státusuk megőrzésével a rendszer nyílt/nyilvános ellenségként tarthatta számon őket. A „rendszerre szervezett irracionális”³¹ éveiben a „szocialista törvényesség” jogi homlokzata³² semmiféle biztosítékot nem jelentett, az alternatív létforma és a szervezeti kohézió csak belső erőforrások segítségével volt megőrizhető. 1950. december 12-én éjjel³³ az állami milícia és a Szekuritáte váratlanul a szamosújvári ferences kolostorba hurcolta néhány kivételtől eltekintve az összes jezsuita szerzetest. Kényszerlakhelyüket 1957-ben oldották fel.³⁴

Az esemény lefolyása a ferencesekével lehetett hasonlatos, akik 1951 augusztusában jutottak hasonló sorsra:

„1951. augusztus 20-21 éjjelén esti 11 órakor, nagyon pontosan megszervezetten a milícia összes helyeinkről összeszedte az összes rendtagokat és teherautókon [Mária]Radnára szállította, összesen 120 személyt. [...] Emberi számítás szerint minden munkaterüinktől és bevételi forrásunktól megfosztva, [...] szemmel láthatólag arra számítottak, hogy szétmegyünk, ajánlották, hogy vállaljunk állást. A híveknek megható

³⁰ KÁDÁR JÓZSEF: Beszámoló a romániai piaristák helyzetéről, 1954. december. In: KOLTAI – OROSZ, 2014. 54. p.

³¹ Az '50-es évek magyarországi intézményesült diktatúráját jellemzi így a korszak avatott kutatója: GYARMATI GYÖRGY: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Bp., 2011.

³² „A szocialista törvényesség (»mindent a jogszabály szerint teszünk«) kettős jogi valóságot intézményesített: a teljes jogtalanság és az ideológiai konstrukcióként létező »homlokzatjog« ellentmondását.” FLECK ZOLTÁN: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus. Bp., 2001. 94. p.

³³ PAKOCS KÁROLY: *Küzdelem a lelki vakság ellen*. Kézirat, 1953. 25. p. – Sztalmári Püspöki és Káptalani Levéltár.

³⁴ Az elhurcolt jezsuiták egyéni sorsáról töredékes adatokat közöl BUNEA, VASILE: Viața, rezistența și misionarismul iezuiților în cei șapte ani de domiciliu forțat la Gherla. In: *Vatra*, 2006. Nr. 4. (XXXIII/421.) 40–45. p. A kényszerlakhelyen élők mindennapjaiba nyújt betekintést Batai Gyula jezsuita szerzetes tevékenységén keresztül: JÁNOSI CSONGOR: Román titkosszolgálati háttérintézkedések Batai Gyula jezsuita szerzetes esetében. Egy 1956. évi kiutasítás előzményei. In: *Az Egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam–egyház kapcsolatról 1945 és 1989 között*. Szerk.: Nagy Mihály – Zombori István. Bp., 2015. 9–33. p.

áldozatkészsége és saját munkánk után mégis megéltünk, nem szenvedtünk hiányt.”³⁵

Az összegyűjtött ferenceseket 1952 májusának végén Máriaradnáról három kolostorba osztották: Désre, Körösbányára és Esztelnekre.³⁶

A kénysztartózkodási helyek elhagyásának lehetősége Márton Áron szabadulását követően került kézzelfogható közelségbe.³⁷ Bálint Szalvátor ferences szerzetes erre így emlékezett:

„1955. március 25-én hazajött Márton püspök úr a tömlőcből. Úgy látszott, hogy enyhülés következik. Az ő tudtával megindultunk Bukarestbe a kultusz osztálynál helyzetünk rendezését kérelmezni. A kultuszosztály főnöke és Cobjile főinspektor fogadtak udvariasan. Beismerték, hogy taktikai tévedés volt minket összegyűjteni. Sok memorandumot adtunk be. E sorok írója minden tárgyaláson ott volt, összesen vagy 6 ízben. Az utolsó tárgyalásunk 1956. október 23-24 és 27-ik napjain. Minden problémát végigbeszéltünk. Belementek abba, hogy 21 rendi templomunkhoz visszaküldjünk egy-egy szerzetespapot, de szerzetes kántort vagy sekrestyést mellé nem engedtek. [...] Felajánlották, hogy egyházmegyei plébániákra is adnak kihelyezési engedélyt, azonban amikor láttuk, hogy a magas kultuszosztály ez utóbbi csoportot úgy kezeli, mintha a rendből kiléptek volna, tiltja nekik, hogy kolostoraikkal kapcsolatot tartsanak, ugyancsak Márton püspök úrral megegyezve ilyen áron nem akartunk szétmenni.”³⁸

A szerzetesek ügyének rendezése hamarosan mégis ad acta került. Mivel Márton püspök az állammal való tárgyaláshoz nem kapott szentszéki felhatalmazást, személye az egyházpolitikai játszmákban leértékelődött. Tömegeket mozgató bérmaúttjai hatására a belügyminisztérium 1957 júniusában házi őrizetét rendelte el, mozgási szabadságát egy évtizeden keresztül a püspöki palota és a székesegyház területére korlátozta.³⁹ A

³⁵ P. BÁLINT SZALVÁTOR: Az erdélyi ferencesek koncepciós pere 1960–1961. Kézirat. Tempfli Imre tulajdonában. (továbbiakban: BÁLINT.) Köszönet Tempfli Imrének, hogy a kéziratot és Bálint Szalvátorral folytatott levelezését rendelkezésemre bocsátotta!

³⁶ A ferencesek sorsáról ld.: FR. BARTALIS JÁNOS OFM: Halálra ítélve – Erdélyi ferencesek története 1949–1989-ig. Déva, 2001. Az egyes rendházak kiürítéséről: TEMPFLI, 2002. 378–382. p.

³⁷ A Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége 1955. január 3-án függesztette fel Márton Áron börtönbüntetését, aki március 24-én térhetett vissza Gyulafehérvárra úgy, hogy az állam által szabott feltételeket nem fogadta el. Szabadulásának körülményeiről, a vele kapcsolatos sikertelen becserkészési kísérletekről, Románia vezető politikusaival folytatott tárgyalásairól és az egyház helyzetével kapcsolatos álláspontjáról ld.: NAGY MIHÁLY ZOLTÁN: Márton Áron püspök szabadon bocsátása 1955-ben. Kísérlet a romániai katolikus egyházrész helyzetének rendezésére? In: NAGY–ZOMBORI, 2014. 141–144. p. (továbbiakban: NAGY, 2014.); MARTON JÓZSEF: Márton Áron szabadulása. In: *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 2011. 2. sz. 273–293. p.

³⁸ BÁLINT, i. m.

³⁹ Ld. erről: NAGY, 2014.; SERES ATTILA: „A legreakciósabb egyházi vezető” Román állami egyházügyi vezetők percepciói Márton Áronról a hruscsovi érában. In: Az idők

jezsuiták szamosújvári kényszerkitelepitése például 1957 őszen – az 1955-ben reméltől egészen eltérő módon – ért véget.

A vallásügyi államtitkárság 1957. június 17-i javaslatában szólította fel Gheorghe Pintilie tábornokot, hogy a „reakciós görög katolikus agitációs központot” számolja fel. Az erre vonatkozó parancsot Pintilie szeptember 27-én adta ki, az egyes szerzeteseket új kényszerlakhelyekre szórva szét. Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy a szerzetesek széttelapítése az „összetelepítés” kudarcát igyekezett korrigálni. Az ugyanis, amint azt az események világossá tették, a szándékolttól ellentétes hatást váltott ki. Az összezsúfolás 7 éve alatt egy szerzetes sem hagyta el a rendet, és bár a klauzúras lét nem illeszkedett a Társaság hagyományos életütemébe, az állami kényszer minden bonyodalom ellenére mégsem a lassú kimúlást idézte elő, hanem sokkal inkább az egymásra utaltságot, a közösségi összetartozás tudatát erősítette meg. Talán nem véletlen, hogy a rendtagok egy része számára – hasonlóan a ferencesekhez – csak ezt követően érkezett el az igazi megpróbáltatások ideje. Ezt azonban a szerzetesek és az állam viszonyának újabb fordulata készítette elő. 1959. október 28-án dekretum jelent meg az 1948-as kultusztörvény módosításáról a szerzetesekre vonatkozóan.⁴⁰ A kiegészítés az 1949-ben meghagyott rendek fennmaradását a minisztertanács által elfogadott működési engedélyhez kötötte. Előírta, hogy szerzetes csak az lehet, akinek egyetemi teológiai diplomája van. Mások csak abban az esetben, ha betöltötték az 55 vagy női szerzeteseknél az 50 évet.⁴¹ Ettől kezdve egyetlen katolikus szerzetesi intézmény sem rendelkezett jogi státussal Romániában.

mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről. Szerk.: Bodó Márta – Lázár Csilla – Lövetei László. Bp.–Kolozsvár, 2013. 89–116. p.

⁴⁰ BOZGAN, OVIDIU: *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul VI(1963-1978)*. București, 2004. 456. p.

⁴¹ BÁLINT, i. m.